

Femte roten, tomt 53

Kvarteret Gamla Tullen

Tjugoåttonde roten 1637–57v

Närmast norr om Stora Bommen

Sextonde roten 1657h–70

När Gustaf II Adolf grundlade Göteborg år 1621 bestod området av kärr och sänka ängar. Miljön har skildrats av Mats Nyborg i göteborgsarkeologernas 1986 utkomna bok ”Livet i det gamla Göteborg” (sid. 118–121). Här vid Stora Bommen utbreddes sig ända fram till mitten på 1800-talet ”vidsträckt vassmarker och bottenlös gytta, vilken, berättas det, under den varma årstiden vid lågvatten spred en så vedervärdig stank att allt levande flydde dess närhet” (citat ur ett av det Broströmska rederiet utgivet häfte om kvarteret Gamla Tullen eller ”Det Broströmska Kvarteret”).

Området närmast den sumpiga stranden vid Stora Bommen skulle enligt ett magistratsprotokoll den 31.3.1710 ursprungligen ha undantagits från bebyggelse för att användas till stadens eget behov. Här i närheten av Stora Bommen ”nordan om Store Hamnen” låg emellertid Stora Sjötullens tullstuga och tar man del av uppgifterna om denna tullstugas förhistoria, som ges av Almquist (I:819) och jämför dem med mantalslängderna, så förstår man, att en viss bostadsbebyggelse tidigt förekom även nära Stora Bommen. Almquist nämner att för att kronan skulle kunna uppföra sitt för stora Sjötullen avsedda tull- och packhus på ett i april 1637 utsett område vid inloppet till Stora Hamnen måste kronan jämte tomten inköpa två där stående hus tillhöriga en gammal holländsk änka. Men detta tullhus måste rivas redan sommaren 1643, eftersom det stod i vägen för fortifikationens planer. Stora Sjötullen flyttades då till en annan plats vid Stora Hamnen, där Johan Offerman och Didrik Klappmütz ägde var sitt hus som kronan alltså måste inköpa.

Högst upp i mantalslängderna för tjugoåttonde roten 1637–40 står ”Johan Skeppsbyggare”, som återvänder dit 1643 efter att under en mellanperiod ha bott i sjunde roten. Sedan följer Didrik Offerman 1643 och båtföraren Didrik Klappmütz 1637–45. Didrik Klappmütz har tydligen behållit en bit av sin gård. Johan Skeppsbyggare torde vara identisk med Johan Offerman – namnformerna användes alternerande då han 1644–46 bodde i tredje och efter 1646 i första roten.

Vad de tidigaste tullskrivarna vid Stora Bommen hette är icke bekant. Den förste man känner till namnet var den f.d. bryggaren Anders Björnsson med det varierande efternamnet Winbo, Wenbo och Winbom. Som bryggare var han bosatt i en gård 9.22 i kvarteret Polismästaren, en gård, som han förlorade till sina kreditorer senast juli 1677. Som tullskrivare omtalas han i januari 1671, då han anklagades för att trots förbud hade brukat julhalm. Men han var först verksam som tullnär vid Nye Port, vilket framgår hösten 1678 av en tvist han hade med handelsmannen Henrik Arfwedsson, vilken som domkyrkoföreståndare krävde tullfrihet för 37 kopparplåtar som han hade låtit föra genom Nye Port. På tillfrågan hade inspektör Daniel Svensson förklarat, att tullen måste betalas. Henrik Arfwedsson svarade då, att Anders Winbo var skyldig mursten till kyrkan. Om han icke betalade skulle Arfwedsson låta lysa upp honom från predikstolen. ”Henrik Arfwedsson kom utur sin stugu och stod i stugudörren, när han dessa ord fällte.” Winbo svarade

då: ”Horor och oärligt folk mage blifwa nederlyste af predikstolen och där det skulle honom af Arfwedsson skee, wore han wisst wederrodo lysa honom upp igen.”

Den 10.5.1669 hade Anders Biörnsson Winbo i rätten vänt sig mot sin svärfader bagaren Joakim Schönfeldt rörande dennes avlidna dotters modernearv. Följande episod handlar om tullskrivaren vid Stora Bommen Anders Winboms son Joakim, om tydligen fått sitt namn efter sin morfader:

I kämnärsrättens protokoll från den 23.6.1699 inflyter en berättelse om en kontrovers mellan Joakim Andersson Winbom och den avlidne accisinspektoren Arvid Bratts bror Bertil Bratt samt Arvid Bratts skrivare Anders Kullman. Joakim Winbom skulle ha överfallit Anders Kullman, som nu hade anställts av Arvid Bratts änka att färdigställa hennes avlidna mans räkningar. Änkan hade sänt Anders Kullman till tullnären Winbom för att be honom redogöra för några ännu oklarerade poster i kronoräkningarna samt för inkomsterna, som Kullman hade order att ta hand om. Winbom frågade då, varför man alltid begärde pengar av honom, när man inte var så noga med betjänarna i de andra portarna. Kullman hade av Winbom vägrats att själv få se specialen för att han själv skulle kunna räkna ut vad som hade influtit. Winbom hävdade, att den som icke visade generalinspektörens fullmakt aldrig skulle få se den Winbom anförtrodda specialen. Kullman hade bett Winbom förklara sig över 100 d smt, som ännu innestod för någon tobaksaccis och som inte hade uppförts i specialen trots att de hade influtit i januari. Detta hade Winbom tagit illa upp och sagt ”Jag har så många inspektörer”. Kullman svarade ”Det är icke vackert sagt av Eder, som är en gammal man att säga så, då I wähl weet, att all den vigilance som här uti brukas skier till Kungl. Maj:tz Rättz Conservation hwarföre änkan måste wara responsabel.” Eftersom Winbom hade lagt specialen ifrån sig på bordet, så tog Kullman den och gick till en annan ”stugu” och satt sig där för att räkna efter vad som fattades. Men då ”gick Winboms son Jochim på golfwet och knorra och frågade, huru han kom till att se i hans faders special, warpå han [Kullman] swarat: tig still, det kommer Eder intet wid, I förstår intet de sakerne, hwad ia gör, gör ia efter ordres och som då iämbwäll Joakims moder honom uppäggade, sade han [Joakim] du bläckskijtare, hwad förstår du, som will inbilla dig att see min faders hwad kommer dig båtzmanshora wid, hwad iag gör, och som han då satt och fortfor uti sitt arbete, kom Jochim och slog honom vid öhrat, och då han sig omsåg, nappade han honom i håret, att ha nögdades stiga up ifrån bordet och biuda till att wäria sig men som han af en swår siukdom nygligen upkommit fick han der wid ett hål i hufwudet och en stor bula och blef merendels allt håret af honom rifwit, hwilket han upwiste och berättade, att han kunde mist sitt lif, om icke besökaren Isack hade kommit och räddat honom”. Joakim hade sedan dragit ut en lång kniv och sagt ”see den har jag ärnat dig länge sedan och skall icke släppa dig innan iag får see hierterötterna på dig”. Joakims mor och gamla Winboms syster kom då in och frågade Joakim, m han inte hade kniv och nävar, så att han kunde skära och slå omkring sig. Då ingrep Isack och sade: ”Det står intet wäll, att I lära Edra barn så och wänia dem till allt öfwerwäld”.

Vid kämnärsrätten erkände Joakim, att han hade munhuggits med Anders Kullman och börjat slagsmålet men ansåg sig vara tvingad till detta, eftersom Kullman hade kallat hans far en gammal stolle och fantast. Men han nekade till att ha hotat döda Kullman med kniven.

Anders Kullman berättade, att han efter slagsmålet gick hem. När Bratts änka fått veta, vad som hade passerat, hade hon begärt arrest på Joakim. Besökaren Isak Simonsson gav alldeles samma version av bråket som Kullman. Joakim erkände, att Isack vittnade sant. Korpralen Menlös berättade, att då han, underskulden, Anders stadstjänare och två stadssoldater kom för att hämta Joakim på borgmästarens order om arrest, så hade Joakim genast rusat på dörren. Han ville inte följa med i arrest utan började brottas med Menlös. Om inte underskulden hjälpt till hade Joakim undsluppit

dem. Under det att Menlös brottades med Winbom hade korpralen låtit sin käpp falla i golvet. Den tog Joakims faster upp och började bastionera korpralen med. ”Åtskilliga kvinnfolk” kom dit och alla föreföll att vilja hjälpas åt att vräka omkull korpralen. Eftersom han inte hade något gevär till hands, nödgades han draga ut sin värja och slog omkring sig med den för att rädda sig ur trängseln. Rätten ville sända efter Joakim Winboms faster men eftersom hon sades ligga till sängs som en följd av de slag som hon fått av stadskorpralen uppsköt man detta till en annan dag. Stadskorpralen berättade, att han föregående natt klockan 12 hört ett ”olidligt buller och bultande”. När han gått upp och undersökt hur detta kom sig, hade han funnit att Joakim Winbom och en annan arrestant hade börjat att bryta bort låsen från en lucka. Hade de lyckats fullfölja detta hade de mycket väl kunnat rymma. Korpralen visade upp en krämpa, som de redan brutit loss.

Magistraten skrev i mars 1693 till landshövding Eldstierna, att landsgevaldigern Måns Davidsson hade en summa penningar att fordra hos tullnären i Göteborg Anders Björnsson Winbo. ”Men som wi änteligen befinne hans willkor nu för tiden så alldeles swage, att undantagandes kläderna som han jämte hustrun och barnen på kroppen hafwa och någre ringe lösören , han ingen fast ägendom hafwer att tillgå, arandes och dessutom graverad med Cronones restantier på dess uppbörd för året 1692 till en summa av 194 d 7 3/6 öre smt” .

1706 klagade Annika, sal Anders Winboms änka, över att hennes dotter Catarina år 1703 under äktenskapslöfte hade besovits av dåvarande mönsterskrivaren, nuvarande hoboisten Anders Dahl. Anders Dahl blev genom åtskilliga undanflykter befriad från att äkta Catharina men pålades att årligen betala 10 d smt till dess att barnet kunde försörja sig själv. Anders Dahl var son till avlidna Kirstin i Spåregården i vilken gård Anders Winboms dotter immitterades. Sedan såldes gården Catarina Winbom ovetandes. Följden blev, att hon fick leva i stor eländighet med barnet. På grund av sitt armod måste hon söka sitt uppehälle på annat håll än Göteborg och lämna barnet kvar hos Anders Winboms änka.

Bland Göteborgs magistrats årshandlingar finns ett brev från tullinspektör Olof Elgfot (Gbg RR EIIa:21) där han omtalade, att tullskrivaren vid Stora Bommen Anders Cållman upprepade gånger hade klagat över att tullstugan var angripen av röta och spisarna brandfarliga. Huset var alldeles odugligt att bo i och tullskrivaren husvill. Tullnären hade för låg lön för att kunna hyra en bostad för hustru och barn.

Cållman skrev själv, att ”1) i hela byggningen icke fanns en knut, som icke var förruttnad och således uppehålles dhett endast af Bräderna, hwarmed huset uthan och innan är beklädt och kan man sannerligen ej uthan lifzfara wistas dher uti särdeles då hårdt wäder ähr emedan hela huset då skakas som skulle det på stunden öfwerända kastas uthan stiger vattnet då så högt upp och dhett svallar under gålfwet föruthan dhett att hela huuset, som till stor del både uthan och innan synes, luutar åth wallgropen. 2) Dhetsamma till sijna Rum och logementer [är] mycket trångt, dy heela huuset är ej meer ähn ungefähr 14 alnar lång och 9 alnar brett, hwilket för 8 åhr sedan blef afdelt till sådane rum, att förutom den lilla Cammaren, som bönderne och dhe som wid Tullen sigh anmehla, unna gå in uthi och clarera Konungens tull samt det lilla Rummet iag kan hafwa Tullmedlen och handlingar i förwar, är ej mer för mig, hustru, Barn och tjänstefolk att Boo uthi än en liten Cammare 6 alnar lång och 5 alnar bred samt en liten afdehlning till ett kiök, hwaruthi ey finnes antingen Baakugn eller kiöksspis att man kan koka sig en gryta maat, nte wisthuus eller ringaste Rum till kiällare”. Magistraten lovade skaffa den felande bakugnen till tullhuset ”enär tullskrivaren själv vill bo der inne och som en god hushållare visa sig, där ock hit

intills annorlunda skiedt i det huset antingen lemnas öde, då andra få tillfälle bortstiela och fördärfwa den eller ock sådane Personer tillsätts som rööta och intet bööta”.

Cållman byggde sig en källare under batteriet, som låg strax bredvid tullstugan. Den 3.12.1709 klagade han vid kämnärsrätten över att föregående måndag den 29 november mellan klockan 6 och 7 hade en mängd mat stulits ur denna hans nytillverkade källare. Bl.a. hade man tagit en stor bytta med ungefär 1½ fjärding smör, några köttstycken, gryn, sex gåshalvor samt en ”hop bröd”. Pigan kom löpande hem och klagade över att låsen var borttagna och endast krämpan satt kvar. Han skyndade i väg först till källaren och sedan till skiltvakten, som hade sin post därintill. Vakten lovade hålla uppsikt över om någon närmade sig källaren och grep samma afton ungefär klockan 12 en enrollerad båtsman Sven Jonsson från Barckholmen i Onsala, som kommit ifrån Lilla Torget och tänkte gå över Stora Vindbryggan. Sven Jonsson erkände stölden. Han hade övertalats av två kamrater Jörgen Mattsson och Sven Håkansson att följa med dem till tullnärens källare. När de fick veta att han hade blivit fasttagen hade de begivit sig ”hembföre”. Jörgen Mattsson bodde i Porsagården och Sven Håkansson i Lockan. Maten hade de burit till den till Wismar utkommenderade soldaten Villmans hustru Britta Andersdotter, hos vilken de lagt den ifrån sig mitt på stugugolvet. När Sven Jonsson arresterades tänkte han hämta ett par köttstycken, som de hade kastat ifrån sig i snön intill boden. De hade uppgivit för Britta Andersdotter, att de hade köpt matvarorna hos rådmannen Sebastian Tham. Cållman hade återfått de två köttstyckena. Men när tullnären och några stadssoldater kom till Britta Andersdotter hade hon alldeles nekat sig ha tagit mot några matvaror. Stadssoldaten Pelle Lundborg berättade, att Sven Jonsson några dagar tidigare hade stulit en yxa av en av stadsvakterna, något som han förnekade, att han hade gjort. Men han erkände, att han ur kabyssen på skepparen Sebastian Borchus här i hamnen liggande galliot den 24 november hade bortstulit en kopparkittel, som han för två karoliner hade sålt till timmermannen Hans Arfwedssons hustru Marit Olofsdotter, som trodde att den var rätt fången.

Den 24.5.1714 klagade tullnären Anders Cållman i ett brev till magistraten över det förskräckliga och farliga stormvädret den 29.12.1713. ”Den höga wattufloden, som ock att wattnet yrde öfwer muhren och själfwa Tullhustaket” hade gjort att han ”lijdit ey allenast stoor skada in utij huset, uthan är dhen påhlningen, som dhen Edle Magistraten behagat låta giöra uthanför Tullhuset (hwaruppå iag med egen bekostnad låtit giöra Inplanckningen till det lilla GårdsRummet medh mera) så undansiöglidh [undansköljd] att ey allena iag af det lilla gårdsrummet kan hafwa ingen Nytta uthan ock står sielfwa huset i stor fahra att kunna blifwa öfwerändakastat så framt denna skadan ey i tidh blifwer reparerat och lagat.” (Gbg RR EIIa:26)

Tullnären Anders Collman var kvar ännu 1715 men 1717–21 nämnes tullskrivare Carl Pihlgren och hans hustru Maria i längderna. Tullnären Carl Pihlgrens hustru Maria Dorotea Verner fick den 8.5.1716 stolrum på Gustavi södra läktare 6.

En son till Carl Pihlgren behövde börsbrev för inträde i guld- och juvelerareprofessionen, varför Jonas Grundell den 6.5.1741 utfärdade följande attest: ”Enligt Gustavi Domkyrkas anteckningsbok pro Anno 1719 och den 5te September i bemälte åhr är unga personen Martinus worden christnad samt född af ährliga Föräldrar och ächta säng. Fadren är aflidne Herr Liutnanten Carl Pihlgren och modren Maria Pihlgren.” Två döttrar jungfrurna Beata Greta och Barbro Lisken liksom yngsta sonen Carl nämns i bouppteckningen den 17.12.1729 efter Maria Dorotea Verner. Hon var då efter Pihlgrens död omgift med tullnären Johan Beijer, också han vid Stora Bommen. Alla barnen var födda i hennes äktenskap med Pihlgren.

Det är inte troligt att tullhuset fick någon mera genomgripande reparation under Anders Collmans tid, ty klagomålen fortsatte halvannat decennium sedan Collman slutat. Sålunda anförde tullnären Johan Beijer i ett brev till magistraten den 2 juli 1728, att tullhuset vid Stora Bommen var alldeles förfallet. Den gamla byggningen har ”nästan från uhrminnes tider där stådt och består af en lång Cammare och ett litet kiök samt tvenne små Cambrar, hwarutij tullhandlingarna förvaras”. Han berättade, att väggarna ”förmemligast på den ena sijdan in till gården luta till et oundwikeliet nedfallande, ty swillerne der under äro alldeles förrutnade hwar af händt, at huusen, som utom dess till vaggar och Taak äro öfwer alt försvagade blifvit så låga och nedsunckne, at en karl af någon hög statur intet kan hålla sig rak under biälkarne. En svår sjukdom kunde förorsakas genom det att vatnet, då siön antingen af stormväder eller elliest af något annat tillfälle flödar stiger upp i huset, så att man ofta de utuhr måste retirera”.

I en skrivelse till magistraten exhiberad den 20.10.1728 (EIIb:6) höll stadsingenjören Bengt Wilhelm Carlberg med tullnären Jonas Beijer om att tullhuset vid Stora Bommen till alla delar var så bräckligt och bristfälligt, att den inte stod att reparera. Det fordrades ett nybygge med en så hög tomtning att den stod emot vattnets inflöde vid högflod.

Vid norraändan var tullhuset tillbyggt med två rum – ett kök och en kammare, som stod på en så hög tomtning, att dessa rum var tämligen behållne och ”swarsgode”, att de kunde förses med en ny beklädning. Vid denna tillbyggnad borde en ny byggning uppföras med så många rum, som ansågs behöfliga vid ett tullhus. Det nya huset kunde dela tak med det gamla. Det var svårt för tullnären och hans familj att bo i en så bräcklig byggnad under vintern. Eldstäderna borde därför repareras, några nya pannor läggas på, fönstren borde drivas etc.

Den 24.3.1730 skrev Bengt Wilhelm Carlberg ett ”Hörsambst Memorial” (EIIb:8), som visade, att man beslutat sig för en fullständig nybyggnad av tullstugan vid Stora Bommen och att riva även den gamla bostadsdelen:

”Denna här hoos följande Rijtning är den 3die dessein, som iag upprättat öfwer tullhuset wid Stora Bommen och kommer denna Byggning nu alldeles af nyo att uppbyggas och wändas på ett annat sätt än det gamla Tullhuuset står, Nembl med fronten emoth hambnen i linea med qwarteret på andra sidan om masthambnen. Och har iag på Edle högt[ära]-de Magistratens begiäran inrättat rummen efter Kongl. Cammar Collegie Resolution af den 13 Aprill A-o 1682, 16 punct, och der till allenast lagdt ett Contoir, som for Tullnähren till dess Ämbetzförrättning lärer wara nödigt, emedan wid denne Tullplatz mehr än wid de andra är att förrätta. Och som denna TullhuusByggning kommer aldeles af nyo at uppbyggas, och den förprojecterade steenmuur och uupfyllning emoth Hambnen, på det Summan icke måtte blifwa för stoor och kan denne steenmuhr och uupfyllning till ett annat åhr eller längre fram giöras, då man kan hafwa bättre tillgång af medel. Och som man förmodar med tijden få en brygga öfwer masthambnen, så kunde denna steenmuhr då giöras så starck, att bryggan med ena ändan derpå kunde hafwa sitt fäste. Och på dett denna TullhuusByggningen föruthan en sådan muhr må komma utij lijka godt stånd, är min mening, att under Byggningen uppsättia en hög, starck och wäll förbunden muhrfoot, som kan emotstå wattnet, när det mycket flödar, wilket giör samma nytta som steenmuuren, i synnerhet, är man låter med leera och bahrlast fylla något uppå tomtningen, så at det slutar sig uthåt som en Glasis emot watnet. Och som denna Byggning kommer att ställas under Entreprice, så har iag uträcknad omkostnaden så wäll på Materialierna som arbetslönnen som stijger till 1240 d smt för hwilken Summa penningar ställa hella Byggningen utij till alla deklar färdigt stånd.

Entrepreneuren böör fullkomliget gott och efter Dessenien.

Götheborg A-o 1730 d 24 Martii

B W Carlberg

Den 22.6.1731 upplästes i magistraten de förordnade besiktningsmännens berättelse över det nyuppybyggda tullhuset wid Stora Bommen, som löjtnanten och stadsingeniören Carlberg som entreprenör hade uppbyggt. Ännu fattades en liten stigtrappa till vinden etc.

Innan Jonas Beijer tillträdde sin post tjänstgjorde fr.o.m. 1722 en tullnär Martin Hagergren. Rikets ständers kontors lönelängder uppger att Beijer 1733 bodde i tullhuset utan lön. Nästa år står tullnären Johan Bouchman på hans plats och 1735 tullskrivare Jonas Berggren. Hos honom bor 1741 utfattiga madame Beijer, 1740 kallad fiskalen Beijers änka. I en skrivelse till magistraten 1744 (exhib.den 5 jan. s.å., EIIb:31) omtalas tullinspektören Jonas Berggren och hans hustru Anna Stina Holm som vittnen i ett kravmål.